

*Куцевич В.В.,
доктор архітектури,
завідувач кафедри архітектурного проектування
цивільних будівель
та споруд Київського національного університету
будівництва і архітектури*

ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МІСТОБУДІВНИХ УМОВ ПІД ЧАС ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНИХ САКРАЛЬНИХ БУДІВЕЛЬ І СПОРУД

Штучна перерва багатовікової традиції українського храмобудування призвела до того, що суспільство вимагало від архітекторів створення храмів на заміну зруйнованих. У результаті виникла проблема адекватної відповіді на запит часу, що відтворило цілий напрямок в архітектурі громадських будівель і споруд – сакральну архітектуру. Спонтанні зусилля реанімувати мистецтво храмобудування часто були поверненням до тієї просторово-часової точки, де і проходилися масові знищення і руйнування сакральної архітектури, що проявило в собі триєдину роль: важливого шару матеріальної культури, містобудівного каркасу і носія духовності.

Містобудівна структура і планування українських поселень завжди орієнтувалися на храм, який був їх архітектурною домінантою. Домінантність церков у міській забудові забезпечувалася їх розміщенням у вузлових точках на високих берегах рік, височинах, площах, а також за допомогою власної об'ємно-просторової композиції: монументальність форм, вертикалізм, силует, значно більша висота відносно навколишньої забудови тощо.

У наш час, коли церква згідно з Конституцією України відділена від держави, важно розраховувати на повернення до тих містобудівних позицій, коли православ'я було державною релігією і храм був осередком міста. Тобто храми з міських громадських центрів можуть переміщуватися в центри житлових районів (кварталів), де легше знайти вільні території, які були раніше зарезервовані під громадські будівлі, але на сьогодні втратили актуальність [1].

Розміщення храмів у міській забудові залежить від планувальної організації населених пунктів, організації мережі об'єктів обслуговування, а також від типологічного та архітектурно-планувального вирішення

храму тощо. Аналіз практики проектування та будівництва вітчизняних і зарубіжних сакральних будівель та споруд дав змогу виявити різні місця їх розташування у планувальній структурі міста:

- у громадському центрі міста, житлового району, на площах;
- у сельбищній зоні (мікрорайон, квартал);
- на територіях колишніх монастирів;
- у комплексах соціальних, навчальних та медичних закладів, військових частинах, виправно-трудових установах;
- у меморіальній зоні, ландшафтному просторі, на березі річок (озер), на території кладовищ.

З початку 1970–1990-х років у колишньому Радянському Союзі, в тому числі й УРСР, з'явилися тенденції щодо можливості цілісного реставраційного відтворення та реконструкції зруйнованих у 1930-ті та 1960-ті роки історичних будівель-пам'яток сакральної архітектури, і цей напрямок храмобудування на основі реставрації не знайшов одностайної підтримки у фахівців, але здобув значного розголосу. Наразі слід відзначити, що ще в кінці XIX та на початку XX ст. у Російській імперії був позитивний досвід, який сприяв відтворенню низки стародавніх храмів на теренах України.

До них належать Успенський собор XII ст. у Володимирі-Волинському (архіт. Г. Котов, проф. А. Прахов, 1896–1900), церква Св. Василя XII ст. в Овручі (архіт. О. Щусев, за участю архіт.-рестав. П. Покришкіна, 1904–1911).

У радянські часи, на початку 1950-х років, у формах архітектури княжої доби XII ст. було відбудовано зруйновану у роки Другої світової війни П'ятницьку церкву у Чернігові (архіт. П. Барановський, М. Холостенко). Було ліквідовано нашарування XVI–XVIII ст., незважаючи на те, що були сумнівні відносно такої відбудови і втрати пам'ятки архітектури часів українського бароко.

Набутий досвід реставраційної реконструкції не отримав поширення та глибокого теоретичного осмислення. З отриманням незалежності України постало питання щодо відродження духовності, релігійного життя та відновлення зруйнованих історичних будівель-пам'яток сакральної архітектури. Було розроблено довгострокову програму відтворення визначних пам'яток України, які становили понад 50 об'єктів. Для вирішення проблеми було проведено наукові дослідження, підготовлено численні публікації [2–7].

Так, у 1990-ті роки народилася ідея відтворення храму Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощої на Подолі в Києві, який було знищено у 30-ті роки XX ст. Це пам'ятка, зведена на початку XII ст., яка з часом

азнала багато перебудов від періоду українського бароко до класицистичних вирішень.

Після великої підготовчої роботи, проведених конкурсів було прийнято пропозицію професора Ю.С. Асєєва щодо відтворення храму в первісних формах на основі здійснення реставраційної рекомпозиції в формах XII ст., як музею історії «Слова о полку Ігоревім», який пізніше був переданий Українській православній церкві. Відроджену домінантність храму в історичній забудові Контрактової площі (1998) сприйняли як створення сакрального простору, який узгоджується з попереднім укладом цієї території (рис. 1).

Рис. 1. Відтворена церква Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощії в Києві
(загальний вигляд)

Досвід, набутий реставраторами під час відбудови церкви Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощії, сприяв проведенню реставраційної реконструкції комплексу Михайлівського Золотоверхого собору в Києві та Успенського собору Києво-Печерської лаври [8].

Так, Михайлівський Золотоверхий собор був зведений у 1108–1113 роках. Пройшов через руйнування і перебудови, у XVIII ст. набув рис українського бароко, як і інші храми Київської Русі. Інтер'єри храму формувалися на основі оригінального архітектурного вирішення, майстерного розпису та витонченого різьблення іконостасів.

Відтворення комплексу Михайлівського Золотоверхого собору відновило важливу змістовну містобудівну роль осі із Софійським собором. Сакральний простір Михайлівського Золотоверхого монастиря отримав друге народження (рис. 2).

Рис. 2. Відбудований Михайлівський Золотоверхий собор у Києві
(загальний вигляд)

Софійська і Михайлівська площі Києва стали дійовим осередком релігійного життя столиці України. Необхідність реставраційної реконструкції Успенського і Михайлівського соборів була обумовлена їх унікальними містобудівними особливостями.

Відродження цілісного архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври та однієї з архітектурних доміант історичного ландшафту Києва – Успенського собору (1073–1078) – мало велике значення для розвитку національної культури та доцільності реставраційної реконструкції втрачених пам'яток архітектури, яку можна кваліфікувати як реставраційне відтворення (архіт.-реставр. О.О. Граужис, П.М. Болук та ін., 2000) [9, 10] (рис. 3).

Також на основі реставраційної реконструкції виключно з відтворенням архітектурної форми храму на час руйнації була відтворена церква Різдва Христового ХІХ ст. на Подолі у Києві (архіт.-реставр. Ю.Г. Лосицький, 2002). На жаль, відновлений храм опинився в складній містобудівній ситуації величезної Поштової площі, яка теж перетерпіла

Рис. 3. Реставраційна реконструкція Успенського собору Києво-Печерської лаври (загальний вигляд)

не дуже вдалу реконструкцію з напруженими транспортними артеріями та численними закладами харчування. Все це не сприяє створенню перед храмом відповідного сакрального простору.

Слід зазначити, що в колишньому Радянському Союзі храмобудування не було об'єктом проектування, храми – пам'ятки архітектури використовувались як музеї або пристосовувалися до різних функцій. Для проектування сакральних будівель та споруд не передбачалося відповідних територій у генеральних планах міст, а місця, що звільнилися після зруйнування храмів, інтенсивно забудовувалися. В той же час масове руйнування церков і монастирів у радянський період призвело до втрати силуету містобудівних орієнтирів і багатьох стародавніх пам'яток сакрального зодчества.

У незалежній Україні постали проблеми розміщення сакральних об'єктів та невідповідності існуючих вільних територій у містах і ролі храму у містобудівній організації поселень.

На основі вивчення та узагальнення досвіду розташування сакральних об'єктів, виявлення їх просторово-формуючого та семантичного потенціалу можна визначити такі тенденції формування сакральних об'єктів у структурі міст і територій:

- еволюційність складення духовної структури населених пунктів;
- мультирелігійність сакрального простору поселень;
- мережева форма організації конфесій за принципом відповідності щільності населення, доступності, величини і щільності розташування у структурі населених пунктів;
- пошук образності об'єктів храмубудування [11].

Проведені наукові дослідження та пошукове проектування дали змогу визначити, що містобудівну політику слід здійснювати з урахуванням не тільки існуючої, але й перспективної необхідності конфесійних інтересів суспільства.

Відкриття храмів, що раніше діяли, відтворення зруйнованих або реставрація та реконструкція пристосованих під різноманітні функції історичних церков, проектування і будівництво нових храмів, а також супутніх їм об'єктів створюватиме певний вплив на зміну містобудівної ситуації та формування сакрального простору у містах і селах, громадського мікроклімату в районах, які є прилеглими до храмів, інфраструктури поселень, що склалися в цілому.

Нова містобудівна політика щодо релігійних культур та задоволення потреб релігійних організацій приводиться відповідно до Закону України про свободу совісті та принципи демократії [12].

Сучасне храмубудування має стати важливою частиною нової містобудівної політики та однією зі складових національного відродження України.

Список літератури

1. *Куцевич В.В.* Містобудівні прийоми розміщення сучасних храмів у міських поселеннях / В.В. Куцевич // Будівництво України.
2. *Ранинский Ю.В.* Памятники архитектуры и градостроительства / Ю.В. Ранинский. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 10.
3. *Современный облик памятников прошлого.* – М.: Стройиздат, 1983. – С. 94.
4. *Михайловский Е.В.* Реставрация памятников архитектуры / Е.В. Михайловский // Восстановление памятников культуры. – М.: Искусство, 1981. – С. 12–13, 32.
5. *Відтворення втрачених пам'яток: історичний та правовий аспект / Пам'ятки України.* – К., 1991. – № 5. – С. 52–56.
6. *Лосицький Ю.* До питання відтворення втрачених пам'яток архітектури / Ю. Лосицький // Акт. – 1999. – № 1. – С. 25–27.
7. *Міжнародна хартія з охорони і реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія) // Україна в міжнародних правових відносинах.* – Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 393.

8. *Прибега Л.В.* Охорона та реставрація архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект: Монографія / Л.В. Прибега. – К.: Мистецтво, 2009. – С. 242–248.

9. *Сітнарьова О.В.* Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XVIII–XX ст. / О.В. Сітнарьова. – К.: Головкивархітектура; НДІТІА, 2001. – С. 226–301.

10. *Орленко М.* Успенський собор. Засади і хронологія відтворення: Монографія / М. Орленко. – К.: Фенікс, 2015. – С. 156–158.

11. *Криворучко Ю.І.* Досвід та тенденції формування сакральних місць та об'єктів у структурі міст і територій України / Ю.І. Криворучко // Досвід та перспективи розвитку міст України. Законодавча та нормативна база проектування: Зб. наук. праць. – Вип. 30 / Відпов. ред. Ю.М. Палеха. – К.: ДП УДНДІПМ «ДІПРОМІСТО» ім. Ю.М. Білокозя, 2016. – С. 119–124.

12. *Закон* Української РСР від 23 квітня 1991 р. № 987-XII «Про свободу совісті та релігійні організації» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – С. 277.